

Dalius JARMALAVIČIUS

*Vilniaus universitetas***VOKIEČIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIŲ DŪRINIAI IR JŲ ATITIKMENYS XVI a. PRŪSŲ KATEKIZMUOSE**

German nominal compounds and their equivalents in Old Prussian catechisms of the 16th century

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjami trijų XVI a. prūsų katekizmų, parašytų ankstyvąja naująja vokiečių aukštaičių kalba (vok. *Frühneuhochdeutsch*), vokiškieji daiktavardžių dūriniai, išanalizuoti vyraujantys vokiečių kalbos dūrybos tipai bei aprašyti vokiškosios dalies kompozitų atitikmenys vertime į prūsų kalbą. Tiek dvikalbiame katekizmų tekste, tiek vokiškose tirtų šaltinių pratarmėse, neišverstose į prūsų kalbą, rasti 65 sudurtiniai vokiečių kalbos daiktavardžiai, tuo tarpu prūsiškuosius atitikmenis turi 46 dvikalbio teksto vokiškieji kompozitai. Katekizmų dūrybos duomenys palyginti su XV a. Elbingo žodynelio dūrinių tyrimo duomenimis.

Kaip parodė tyrimas, didžiąją prūsų katekizmuose užfiksuotų vokiečių kalbos dūrinių dalį sudaro dariniai su abiem daiktavardiniais dėmenimis. Vyrauja determinatyviniai dūriniai, tik keli žodžiai priskiriami valdomiesiems kompozitams. Beveik du trečdalius (apie 61%) vokiškųjų dūrinių atitinka prūsų kalbos žodžių junginiai, retais atvejais – paprastieji žodžiai.

Raktažodžiai: vokiečių kalba; prūsų kalba; katekizmai; Elbingo žodynelis; žodžių daryba; dūryba; dūriniai.

Abstract. This paper deals with German nominal compounds in three Old Prussian catechisms of the 16th century published in Early New High German (Germ. *Frühneuhochdeutsch*). The analysis focuses on the prevailing word-formation types of nominal compounds in German and their translation equivalents in Old Prussian. The present analysis includes 65 words in German. With regard to the fact that the introductions of catechisms had not been translated into Old Prussian, only 46 nominal compounds recorded in the bilingual text of catechisms were selected for the analysis of equivalents of German compounds according to the word-formation patterns in Old Prussian. The results of word-formation analysis of catechisms are compared with another bilingual source – the Elbing Vocabulary of the 15th century. According to the research findings, the majority of the German compounds recorded in catechisms are compounds with two noun constituents. Except for a few examples, which belong to verbal governing compounds, the majority of the examples found are

determinative nouns. About two-thirds (61%) of the German nominal compounds are translated into Old Prussian as word phrases and, less frequently, as simplex words.

Keywords: German; Old Prussian; catechisms; Elbing Vocabulary; word formation; compounding; nominal compounds.

1. Įžanga

Šiame straipsnyje pateikiami trijų XVI a. prūsų katekizmų¹, parašytų ankstyvąja naująja vokiečių aukštaičių kalba (vok. *Frühneuhochdeutsch*), vokiečių kalbos daiktavardžio dūrinių ir jų prūsiškųjų atitikmenų tyrimo duomenys.

Tyrimo tikslas – išsiaiškinti katekizmuose užfiksuotų vokiškųjų sudurtinių daiktavardžių ir jų atitikmenų prūsų kalboje darybos ypatumus.

Minėtam tikslui pasiekti iškelti šie uždaviniai:

- 1) nustatyti vokiečių kalbos dūrybos tipus, dūrinių dėmenų jungimo pobūdį bei dėmenų darybinę struktūrą;
- 2) suklasifikuoti dūrinius pagal dėmenų sintaksinius-semantinius ryšius;
- 3) išanalizuoti vokiškosios katekizmų dalies kompozitų atitikmenis vertime į prūsų kalbą;
- 4) katekizmų kompozitų darybos duomenis palyginti su XV a. Elbingo žodynėlio dūrinių tyrimo rezultatais.

Atliekant darybinį tyrimą, sisteminat ir aprašant gautus duomenis pasitelkti žodžių darybos analizės, atrankinis, aprašomasis ir lyginamasis metodai.

Analizuojamuose šaltiniuose vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių nėra gausu. Antai pirmajame ir antrajame katekizmuose rasti tik aštuoni žodžiai². Pratarinėse aptinkami vokiečių kalbos daiktavardžių dūriniai yra be vertimo: *gottes erkentnis* I 2₇, II 2₇ (dab. *Gotteserkenntnis*) ‚Dievo pažinimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Erkenntnis* ‚pažinimas‘), *Seelsorger* I 2₂₁, II 2₂₁ (dab. *Seelensorger*) ‚sielų ganytojas‘ (← *Seel(e)* ‚siela‘ + *Sorger* ‚ganytojas, rūpintojas‘), *Sontage* I 2₂₂, II 2₂₂ (dab. *Sonntage*) pl. ‚sekmadieniai‘ (← *Sonn(e)* ‚saulė‘ + *Tage*, pl. ‚diėnos‘), *kirchen ordnung* I 2₂₇, II 2₂₇ (dab. *Kirchenordnung*)

¹ Prūsijos kunigaikščio Albrechto pavedimu pirmasis ir antrasis katekizmai išspausdinti tais pačiais 1545 m., o trečiasis katekizmas – 1561 m. Kaip pastebi D. Petkūnas, trečiojo katekizmo Santuokos ir Krikšto apeigos, kaip neatsiejama Liuterio Enchiridiono dalis, buvo verčiamos į prūsų kalbą ne iš Enchiridiono, bet iš 1558 m. agendas (Petkūnas 2018, 28).

² Abiejuose katekizmų leidimuose užfiksuoti vokiečių kalbos sudurtiniai daiktavardžiai yra identiški.

„Bažnyčios potvarkis“ (← *Kirche-n* „Bažnyčių“ gen. pl. + *Ordnung* „potvarkis“), *pfarhern* I 2₃₀, II 2₃₀ (dab. *Pfarrherren*) pl. „pastoriai“ (← *Pfarre* „parapija, klebonija“ + *Herren* pl. „vyrai, ponai“). Trys pratarinių kompozitai turi prūsų kalbos atitikmenis dvikalbiame I ir II katekizmų tekste: plg. vok. *feiertag* I 4₈, II 4₈ „šventadienį“ (← *feiern* „švesti“ + *Tag* acc. sg. „dieną“) ir pr. *lankenan deinan* I 5₉, *lankinan deynan* II 5₉ acc. sg. „šventinę dieną“; vok. *jungkfrauen* I 6₁₅, II 6₁₅ (dab. *Jungfrauen*) „mergelės“ (← *jung* „jaunai“ + *Frauen* dat. sg.³ „poniai, moteriai“) ir pr. *jungkfrauen* I 7₁₅, *jungprawan* II 7₁₅ acc. sg. „paną, dab. mergelę“; vok. *Abendmal* I 12₁₄, II 12₁₄ (dab. *Abendmahl*) „vakarienės“ (← *Abend* „vakaras“ + *Mahl* dat. sg. „valgiui“) ir pr. *betten eden* I 13₁₃, *bitans ydi* II 13₁₃ acc. sg. „vakaro valgį, vakarienę“.

Žymiai daugiau kompozitų užfiksuota trečiajame katekizme. Be jau aptartųjų žodžių iš ankstesnių leidimų, duomenų bazę papildė 57 dūriniai⁴, pvz.: *Gottes wort* III 10₇, III 60₁₉, *Gottes Wort* III 58₁₀, III 112₁₇ (dab. *Gotteswort*) „Dievo žodis“ (← *Gott-es* „Dievo“ gen. sg. + *Wort* „žodis“), plg. pr. *Deiwas wurdan* III 59₉, III 61₁₉, III 113₁₈ acc. sg. „Dievo žodį“; *Gottes Reich* III 48₁₅ (dab. *Gottesreich*) „Dievo karalystė“ (← *Gott-es* „Dievo“ gen. sg. + *Reich* „karalystė“), plg. pr. *Deiwas riks* III 49₁₆ nom. sg. „Dievo viešpatystė“, etc. Ir šio katekizmo pratarinėje esantys dūriniai nėra išversti į prūsų kalbą. Tokių žodžių užfiksuota 14, pvz.: *kirchen-volcks* III 8₁₇ gen. sg. (dab. *Kirchenvolk(e)s*) „parapijiečių“ (← *Kirche-n* „Bažnyčių“ gen. pl. + *Volk-s* gen. sg. „liaudies, žmonių“) <kirchenvolcks>, *Haus-gesind(e)* III 12₁₆ „namų tarnai“ (← *Haus* „namas, butas“ + *Gesind(e)* „bernai, samdiniai, kumečiai“) <Haußgesind>, *Kirch-kinder* III 10₁₆ pl. „parapijiečiai“ (← *Kirch(e)* „Bažnyčia“ + *Kinder* pl. „vaikai“) <Kirchkinder> etc.

Katekizmuose žodžių, taip pat dūrinių rašyba įvairuoja. Pasitaiko net tokių atvejų, kai žodis tame pačiame tekste užrašomas skirtingai. Antai trečiajame katekizme vokiečių kalbos dūrinys dab. *Hausvater* „buto / namo tėvas“ vienur užrašytas <Hausuater> III 76₂₀, kitur – <Haußuater> III 26₂ III 38₉ III 48₃, <Haußuatter> III 46₂, III 72₈₋₉ ar <Haußvater> III 82₁.

Straipsnyje tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia aptariama vokiškųjų daiktavardžio dūrinių, kurių katekizmų tekstuose užfiksuoti 65 skirtingi pavyzdžiai, dėmenų morfologinė sandara bei jų jungimo pobūdis,

³ Prielinksninėse konstrukcijose vokiečių kalbos dūriniai katekizmuose gali būti vartojami įvairiais linksniais. Tačiau į tai nesigilinta tiek dėl vietos trūkumo, tiek ir dėl to, kad toks vartojimo būdas nedaro įtakos dūrinių charakteristikai. Pateikiant prūsų kalbos žodžius pasiremta V. Mažiulio (1981, 65–240) transliteruotu katekizmų tekstu.

⁴ Vienas kitas vokiečių kalbos dūrinys III katekizmo tekste aptinkamas keliskart.

po to aprašomi kompozitai pagal dėmenų semantinį-sintaksinį ryšį, atskirai apžvelgiant tiriamųjų žodžių darybinę struktūrą. Galiausiai analizuojami dvikalbiuose katekizmų tekstuose užfiksuotų 46 vokiečių kalbos dūrinių⁵ prūsiškieji atitikmenys. Straipsnyje aprašoma dūrinių medžiaga palyginama su XV a. vokiečių-prūsų kalbų rankraštinio Elbingo žodynelio⁶ tyrimais.

2. Dūrinių struktūra pagal dėmenų kalbos dalis

Iš darybos analizei pasitelktų 65 dūrinių, didžiosios dalies abu dėmenys yra daiktavardiniai, t. y. dominuoja N+N⁷ modelis (žr. 1 diagramą), pvz.: *Haus-vater* ‚namo tėvas, šeimininkas‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Vater* ‚tėvas‘) <Haußuatter> III 46₂, III 72₈₋₉, *Haus-tafel* ‚buto lentelė‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Tafel* ‚lentelė‘) <Haußtafel> III 84₁₃, *Tag-löhn-er-n* (dab. *Tag-e-löhn-er-n*) dat. pl. ‚samdiniam, padieniam darbininkams‘ (← *Tag* ‚diena‘ + *Löhn-er-n* dat. pl. ‚algininkams‘ ← *Lohn* ‚alga‘) <Taglönern> III 94₅, *Kirch-kinder* pl. ‚parapijiečiai‘ (*Kirch(e)* ‚Bažnyčia‘ + *Kinder* pl. ‚vaikai‘) III 9₁₆.

Vokiečių kalbos daiktavardžio dūrinių su jungiamuoju elementu katekizmuose užfiksuoti 22 pavyzdžiai. Visi šio tipo dūriniai yra linksniniai⁹ ir atitinka Ngen.+N struktūrą, o jų dėmenys dažniausiai turi *-(e)s-*, rečiau *-(e)n-* interfiksus, ir tik vieno sudurtinio daiktavardžio dėmenys sujungti *-er-* elementu, pvz.: *Gott-es-erkennt-nis* ‚Dievo pažinimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Erkent-nis* ‚pažinimas‘ ← *erkennen* ‚(at)pažinti, suprasti‘) <gottes erkentnis> I 2₇, II 2₇, *Gott-es-name* ‚Dievo vardas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Name* ‚vardas‘) <Gottes Name> III 48₁, *Leib-s-nahr-ung* (dab. *Leib-es-nahr-ung*) ‚kūno maitinimas‘ (← *Leib-s* ‚kūno‘ gen. sg. + *Nahr-ung* ‚maistas‘ ← *nähren* ‚maitinti‘) <Leybs narung> III 52₉, *Kirche-n-dienst* ‚Bažnyčios tarnyba; liturgija‘ (← *Kirche-n* ‚Bažnyčių‘ gen. pl. + *Dienst* ‚tarnyba‘) <Kirchendienst> III 15₅, *Kirche-n-ordn-ung* ‚Bažnyčios potvarkis‘ (← *Kirche-n* ‚Bažnyčių‘ gen. pl. + *Ordn-ung* ‚potvarkis‘ ← *ordnen* ‚(su)tvarkyti‘) <kirchen ordnung> I 2₂₇, II 2₂₇, <Kirchenordnung> III 17₁₀, *Kind-er-tauf* (dab. *Kind-er-taufe*) ‚vaikų krikštijimas, krikštas‘ (← *Kind-er*

⁵ Kaip jau buvo minėta anksčiau, katekizmų pratarmės nėra išverstos į prūsų kalbą, todėl jose esantys vokiečių kalbos dūriniai neturi prūsiškųjų atitikmenų.

⁶ Manoma, kad XV a. Elbingo žodynelis yra ankstesniojo rankraščio, datuojamo XIII a. pab. ar XIV a. pr., nuorašas (Z i e s e m e r 1920, 138).

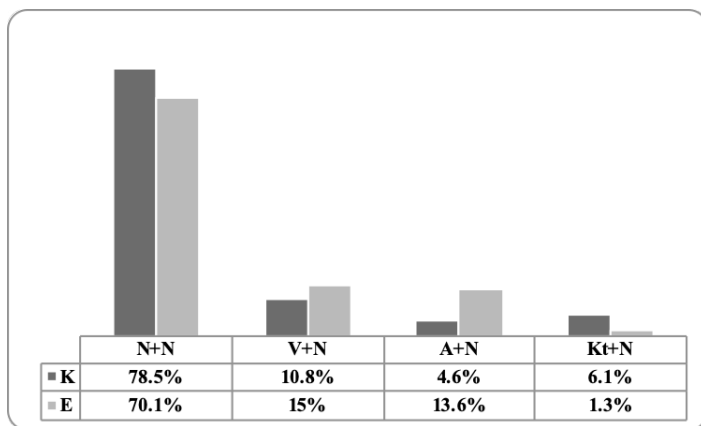
⁷ N+N reiškia daiktavardis+daiktavardis darybos tipą (daugiau sutrumpinimų žr. straipsnio pabaigoje).

⁸ Katekizmo dalis, kur išdėstomos buityje atliktinos pareigos.

⁹ Šios struktūros žodžiai germanistinėje žodžių darybos teorijoje dar vadinami netikraisiais dūriniais (vok. *unechte / uneigentliche Komposita*).

,vaikų' gen. pl. + *Tauf* ,krikštijimas' ← *taufen* ,(pa)krikštyti' <Kindertauff> III 10₉ etc.

Daug mažiau nei N+N (įskaitant ir Ngen.+N) tipo dūrinių aptikta sudurtinių daiktavardžių su pirmuoju veiksmažodiniu dėmeniu. Šie kompozitai sudaro kiek daugiau nei 10% analizuotų žodžių (žr. 1 diagramą), pvz.: *Beicht-vater* ,nuodėmklausys' (← *beichten* ,išpažinti nuodėmes' + *Vater* ,tėvas') <Beichtuater> III 72₃, *Trau-büch-lein* ,santuokos knyga' (← *trauen* ,sutuokti' + *Büch-lein* ,knygelė' ← *Buch* ,knyga') <Trauwbüchlein> III 98₁, *Tauf-büch-lein* ,krikšto knyga' (← *taufen* ,krikštyti' + *Büch-lein* ,knygelė' ← *Buch* ,knyga') <Tauffbüchlein> III 17₉₋₁₀, III 110₁₋₂, *Feier-tag* ,šventinė diena' (← *feiern* ,švęsti' + *Tag* ,diena') <feiertag> I 4₈, II 4₈, <Feyertag> III 11₁₈.

1 pav. K ir E vokiečių kalbos dūrinių struktūriniai modeliai pagal dėmenų kalbos dalis (E duomenys imti iš: Jarmalavičius, Stundžia 2015, 233)

Katekizmuose užfiksuota vos keletas žodžių, atitinkančių A+N darybos tipą (žr. 1 diagramą): pvz.: *Jung-frauen* pl. ,panos, dab. mergelės' (← *jung* ,jaunos' + *Frauen* pl. ,ponios, moterys') <Jungkfrauen> I 6₁₅, II 6₁₅, III 42₁₂, III 126₁₁₋₁₂, <Jungfrauen> III 40₂₃; *Ober-herrn* (dab. *Ober-herren*) acc. pl. ,vyresnybę, valdovus' (← *ober* ,aukščiausiuosius, vyresniuosius' + *Herrn* acc. pl. ,vyrus, ponus') <Oberherrn> III 52₁₂.

Kaip parodyta 1 diagramoje, taip pat reti yra daiktavardžių dūriniai su nekaitomų kalbos dalių pirmaisiais dėmenimis: *Mit-erben* pl. ,drauge veldėtojai, bendrapaveldėtojai' (← *mit* ,su' + *Erben* pl. ,paveldėtojai') <miterben> III 92₆, <Miterben> III 116₃; *Wohl-tat* ,geradarystė' (← *wohl*

,gerai, puikiai' + *Tat* ,veikimas, darbas' (← *tun* ,daryti') <wollthat> III 84₁₁; *An-gesicht* ,veidas' (← *an* ,prie, ant' + *Gesicht* ,veidas') <Angesicht> III 110₁₄₋₁₅, III 132₁₈; *Wohl-gefallen* ,malonumas, pasitenkinimas' (← *wohl* ,gerai, puikiai' + *Gefallen* ,malonumas, pasitenkinimas') <wolgefalle> III 82₁₀.

B. Stundžia, atlikęs seniausio prūsų kalbos šaltinio – Elbingo žodynėlio – vokiečių ir prūsų kalbų dūrinių lyginamąją analizę, konstatavo konkrečius abiejų kalbų dūrinių sistemų panašumus, iš kurių paminėtini šie: sudurtinių daiktavardžių determinatyvinis pobūdis bei struktūrinio N+N modelio vyravimas (Stundžia 2008, 37) (plg. 1 diagramą). Lyginant katekizmų ir Elbingo žodynėlio dūrinių modelius, atkreiptinas dėmesys į tai, kad abiejuose šaltiniuose vyrauja N+N tipo sudurtiniai daiktavardžiai, tačiau žodynyje pastarųjų dūrinių, taip pat kompozitų su kitų kalbos dalių pirmaisiais dėmenimis yra mažiau nei katekizmuose (atitinkamai 70,1% ir 1,3%). Tuo tarpu A+N ir V+N tipo žodžių žodynyje užfiksuota atitinkamai 13,6% ir 15% visų dūrinių, daugiau nei katekizmų tekstuose (plg. Jarmalavičius 2014, 40; Jarmalavičius, Stundžia 2015, 231–239).

3. Dūrinių sintaksinė-semantinė klasifikacija

Įvairiais vokiečių kalbos istorinės raidos tarpsniais dominuoja kamieniniai ir linksniniai determinatyviniai dūriniai. Ankstesniųjų epochų tekstuose posesyviniai dūriniai yra daug retesni, o kopuliatyvinių dūrinių neužfiksuota nė vieno žodžio (Müller 2015, 1880–1881). Beveik visi tiriamieji kompozitai katekizmų tekstuose yra determinatyviniai žodžiai, pvz.: *Gott-es-zorn* ,Dievo rūstybė' (← *Gott-es* ,Dievo' gen. sg. + *Zorn* ,pyktis, rūstybė') <Gottes Zorn> III 112₂₀, *Haus-gesinde* ,namų tarnai' (← *Haus* ,namas, butas' + *Gesinde* ,bernai, samdiniai, kumečiai') <Haußgesind> III 12₁₆, *Wasser-bad* ,vandens prausimas' (← *Wasser* ,vanduo' + *Bad* ,maudymasis' ← *baden* ,maudyti') <Wasserbad> III 102₈, *Abend-mahl* ,vakarienė' (← *Abend* ,vakaras' + *Mahl* ,valgis') <Abentmal> III 74₈ (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. **K ir E vokiečių kalbos daiktavardžių dūrinių sintaksiniai-semantiniai tipai (%)** (E duomenys imti iš: Jarmalavičius, Stundžia 2015, 240)

Dūrinių tipas	Šaltiniai	
	K	E
Determinatyviniai	90,8	97,4
Valdomieji	9,2	1,3
Posesyviniai	-	1,3
Kopuliatyviniai	-	-

Valdomųjų dūrinių katekizmuose aptikta keletas pavyzdžių: *Kind-er-tauf* (dab. *Kind-er-tauf-e*) ‚vaikų krikštijimas‘ (← *Kind-er* ‚vaikų‘ gen. pl. + *Tauf* ‚krikštijimas‘ ← *taufen* ‚(pa)krikštyti‘) <Kindertauff> III 10₉, *Haus-halt-er* ‚namų sargas, ūkvedys‘ (← *Haus* ‚namas, butas‘ + *Halt-er* ‚laikytojas, turėtojas‘ ← *halten* ‚turėti, laikyti‘) <Haushalter> III 86₃, *Gott-es-lob* ‚Dievo pašlovinimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Lob* ‚pagyrimas, liaupsė‘ ← *loben* ‚(pa)girti, šlovinti‘) <Gottes Lob> III 98₈, *Wein-säuf-er* ‚girtuoklis‘ (← *Wein* ‚vynas‘ + *Säuf-er* ‚girtuoklis‘ ← *saufen* ‚gerti, mautki‘) <Weinseuffer> III 86₃₋₄, *Übel-tät-er* pl. ‚pikta darantys, piktadariai‘ (← *Übel*¹⁰ ‚blogis, negerovė‘ + *Tät-er* pl. ‚darytojai‘ ← *Tat* ‚veikla, poelgis, darbas‘ ← *tun* ‚daryti‘) <Vbeltheter> III 92₁. Posesyvinių ir kopuliatyvinių dūrinių vokiškojoje dalyje nerasta nė vieno žodžio (žr. 1 lentelę).

Kaip parodyta 1 lentelėje, XV a. Elbingo žodynėlyje gausiausią kompozitų grupę taip pat sudaro determinatyviniai dūriniai, labai reti yra posesyviniai ir valdomieji sudurtiniai žodžiai, o kopuliatyvinių dūrinių kaip ir katekizmų tekstuose neužfiksuota nė vieno pavyzdžio (plg. Jarmalavičius 2014, 44; Jarmalavičius, Stundžia 2015, 239–243) (žr. 1 lentelę). Posesyviniai dūriniai paprastai būdingi šnekamajai kalbai, o tai, matyt, ir galėjo nulemti, kad katekizmų tekstuose neaptikta nė vieno šio tipo daiktavardžio.

Daugumą katekizmuose rastų vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių dėmenų sudaro paprastieji žodžiai, pvz., *Ehe-frau* ir *Ehe-frauen* pl. ‚santuokos moteris, -ys, sutuoktinė, -ės‘ (← *Ehe* ‚santuoka‘ + *Frau* sg. ‚ponia, moteris‘, *Frauen* pl. ‚ponios, moterys‘) <Ehefrau> III 106₅₋₆, <Ehefrauen> III 92₁₀, *Haus-herrn* (dab. *Hausherren*) pl. ‚namo / namų viešpatys, šeiminkai‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Herrn* pl. ‚ponai, šeiminkai‘) <Hausherrn> III 94₁₇.

Dalies N+N dūrinių (daugiausia trečiajame katekizme) antrieji dėmenys yra priesagų vediniai. Šie daiktavardžiai atitinka tokius modelius:

N+N-*nis*: *Gott-es-erkennt-nis* ‚Dievo pažinimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Erkennt-nis* ‚pažinimas‘ ← *erkennen* ‚(at)pažinti, suprasti‘) <gottes erkentnis> I 2₇, II 2₇;

N+N-*er* (be jau aptartų valdomųjų veiksmažodžių *Weinsäuf-er*, *Übeltät-er* ir *Haushalt-er*): *Kirche-n-dien-er* ‚Bažnyčios tarnas‘ (← *Kirche-n* ‚Bažnyčių‘ gen. pl. + *Dien-er* ‚tarnas‘ ← *dienen* ‚tarnauti‘) <Kirchendiener> III 21₁₅, *Gott-es-dien-er* ‚Dievo tarnas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Dien-er* ‚tarnas‘ ← *dienen* ‚tarnauti‘) <Gottes Diener> III 90₇, *Tag-löhn-er-n* (dab. *Tag-e-löhn-er-n*) dat. pl. ‚samdiniam, padiniams darbininkams‘

¹⁰ Vok. dūrinio *Übeltäter* pirmasis dėmuo *Übel-* gali būti laikomas ir būdvardiniu ar prieveiksminiu, t. y. sudurtinis žodis gali atitikti tiek A+N, tiek Kt+N darybos tipą.

(← *Tag* ‚diena‘ + *Löhn-er-n* dat. pl. ‚algininkams‘ ← *Lohn* ‚alga‘)
<Taglönern> III 94₅;

N+N-ung: *Kirche-n-ordn-ung* ‚Bažnyčios potvarkis‘ (← *Kirche-n* ‚Bažnyčių‘ gen. pl. + *Ordn-ung* ‚potvarkis‘ ← *ordnen* ‚(su)tvarkyti‘) <kirchen ordnung> I 2₂₇, II 2₂₇, <Kirchenordnung> III 17₁₀, *Gott-es-ordn-ung* ‚Dievo patvarkymas, tvarka‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Ordn-ung* ‚potvarkis‘ ← *ordnen* ‚(su)tvarkyti‘) <Gottes Ordnung> III 88₂₀, *Leib-s-nahr-ung* (dab. *Leib-es-nahr-ung*) ‚kūno maitinimas‘ (← *Leib-s* ‚kūno‘ gen. sg. + *Nahr-ung* ‚maistas‘ ← *nähren* ‚maitinti‘) <Leybs narung> III 52₉, *Gott-es-vergeb-ung* ‚Dievo atleidimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Vergeb-ung* ‚atleidimas‘ ← *vergeben* ‚atleisti‘) <Gottes Vergebung> III 70₁₀₋₁₁;

N+N-lein: *Trau-büch-lein* ‚santuokos knyga‘ (← *trauen* ‚sutuokti‘ + *Büch-lein* ‚knygelė‘ ← *Buch* ‚knyga‘) <Trawbüchlein> III 98₁, *Tauf-büch-lein* ‚krikšto knyga‘ (← *taufen* ‚krikštyti‘ + *Büch-lein* ‚knygelė‘ ← *Buch* ‚knyga‘) <Taufbüchlein> III 17₉₋₁₀, III 110₁₋₂.

Katekizmų tekstuose užfiksuoti keli dūriniai, kurių dėmenys yra vidinės derivacijos dariniai (vok. *implizite Derivation / Ableitung*) ar konversyvai, pvz., *Ehe-stand* ‚santuoka, santuokos padėtis‘ (← *Ehe* ‚santuoka‘ + *Stand* ‚padėtis, rangas, būseną‘ ← *stehen* ‚stovėti, būti‘) <Ehestand> III 100₄₋₅, <Ehestandt> III 102₁, III 108₇, *Gott-es-gebot* ‚Dievo paliepimas‘ (← *Gott-es* ‚Dievo‘ gen. sg. + *Gebot* ‚įsakymas, reikalavimas‘ ← *gebieten* ‚įsakyti, liepti‘) <Gottes gebot> III 58₉, *Wasser-bad* ‚prausimas vandeniu‘ (← *Wasser* ‚vanduo‘ + *Bad* ‚maudymasis‘ ← *baden* ‚maudyti‘) <Wasserbad> III 102₈, *Wasser-taufen* ‚vandens krikštijimas, krikštas‘ (← *Wasser* ‚vanduo‘ + *Taufen* ‚krikštijimas‘ ← *taufen* ‚krikštyti‘) <Wassertauffen> III 62₁₁₋₁₂, *Wohl-gefallen* ‚malonumas, pasitenkinimas‘ (← *wohl* ‚gerai, puikiai‘ + *Gefallen* ‚malonumas, pasitenkinimas‘ ← *gefallen* ‚patikti‘) <wolgefallen> III 82₁₀.

4. Vokiškųjų dūrinių atitikmenys prūsų kalboje

Į vokiečių kalbos dūrinių atitikmenų analizę įtraukti tik išversti į prūsų kalbą žodžiai¹¹, kurių dvikalbiame katekizmų tekste užfiksuota 46 pavyzdžiai, t. y. iš 65 registruotų kompozitų 19 sudurtinių daiktavardžių pateikti be vertimo.

Jau ankstyvosios naujosios vokiečių kalbos periodu pagausėja naujo tipo sudurtinių daiktavardžių, išsirutuliojusių iš anuometinių kilmininko kons-

¹¹ Pateikiant prūsų kalbos atitikmenis pasiremta V. Mažiulio *Prūsų kalbos etimologijos žodynu* (Mažiulis 2013) bei R. Trautmanno veikalu *Die altpreußischen Denkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch* (Trautmann 1910).

trukcijų su jungiamuoju elementu, rodančiu šio linksnio formą (Wegera, Prell 2000, 1597; Müller 2015, 1870, 1881). Dėl vokiečių kalbos įtakos ir katekizmų teksto pažodinio vertimo šios darybos kompozitų pradėjo rasti ir prūsų kalboje. Kaip pastebi D. Petit, trečiajame katekizme vokiečių kalbos dūriniai (ne tik linksninius) paprastai linkstama versti į prūsų kalbą žodžių junginiais (ang. *juxtapositions*), kuriems būdinga dvinarė struktūra su pirmuoju linksnio formą reprezentuojančiu daiktavardžiu (Petit 2018, 51–52). Išskyrus kelis pavyzdžius, tokių konstrukcijų žodžiai nagrinėjamuose katekizmuose paprastai rašomi atskirai, o tai reikštų, kad jie nėra univerbiizuoti ir nelaiikytini dūriniais. Tačiau turint minty, kad vokiečių kalbos dūrinių dėmenys taip pat galėjo būti anuomet skirtingai jungiami, nėra lengva atriboti prūsų kalbos kompozitus nuo sintagmų, ypač tai pasakytina apie jau paminėtus linksninius sudurtinius daiktavardžius. Pasak B. Lašinytės, prūsų kalbos dūrinių tyrėjai susiduria su keletu keblumų: duomenų stoka, netiksli žodžių rašyba ir paliudytų kalbos faktų interpretavimo klausimu, t. y., kokius žodžius galima laikyti dūriniais ir kurie priskirtini sintagmoms (Lašinytė 2007, 245). Kaip pažymi B. Stundžia, katekizmai yra tekstai, išversti iš vokiečių kalbos laikantis pažodinės vertimo strategijos, todėl nemažai sunkumų iškyla atribojant prūsų kalbos dūriniai nuo žodžių junginių; ypač tai sudėtinga nustatyti, kai analizuojamos konstrukcijos su linksniniu pirmuoju dėmeniu ir kurios laikytinos pačiomis nestabiliausiomis (Stundžia 2009, 185–186). Yra mokslininkų, abejojančių, ar visi trečiajame katekizme randami dūriniai galėjo būti realiai prūsų kalboje egzistavę žodžiai, o ne sukurti ir pavartoti galbūt tik šio teksto vertime (Petit 2018, 51). Tiesa, dėl didelės vokiečių kalbos įtakos verčiant III katekizmą į prūsų kalbą nekyla abejonių, tačiau negalima visiškai pritarti D. Petit (Petit 2018, 52) teiginiui, esą vokiečių kalbos dūrinio *Haus-vater* ‚namo tėvas, šeimininkas‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Vater* ‚tėvas‘) <Hausvater> III 58₃ abu dėmenys vertėjo buvo suprantami kaip atskiri žodžiai, todėl prūsų kalba perteikti vienaskaitos vardininko forma *buttantāws* (← *buttan* ‚namas‘ + *tāws* ‚tėvas‘) III 59₃, o užrašyti daiktavardžiai kartu dėl vokiečių kalbos dūrinių rašybos įtakos. Jei minėto vokiečių kalbos dūrinio dėmenis Abelis Vilis būtų perteikęs atskirais žodžiais, turbūt prūsų kalbos vertime prieš *buttantāws* III 59₃ pirmąjį daiktavardį *buttan* būtų pavartota ne vyriškosios giminės *ains*, o bevardės giminės *ainan*¹² kiekinio skaitvardžio forma. Kita vertus, III katekizmo tekste vokiečių kalbos

¹² Kiekinis skaitvardis anuomet prūsų kalboje atliko ir nežymimojo artikelio funkciją, o vyriškosios ir bevardės giminės formos buvo kaitomos kaip *a* kamienu būdvardžiai (Rinkevičius 2015, 67, 136, 139).

dūriniai su dėmeniu *Haus-* verčiami tiek kamieniniais, kaip *Butt-a-Tawas* III 47₂, tiek ir linksniniais, pvz., *Buttastaws* III 73₉₋₁₀, dūriniais (pastarąjį atvejį galima interpretuoti ir kaip žodžių junginį). Šiuo atveju kartu parašytu žodžiu *buttantāws* III 59₃ vertėjas greičiausiai bandė perteikti vokiečių kalbos šakninio dūrinio *Haus-vater* (← *Haus* (n.) + *Vater* (m.)) pamorfeminę Nnom.+Nnom. struktūrą.

Dėl minėtų priežasčių, matyt, ir nėra aiškių kriterijų, pagal kuriuos būtų galima atskirti sudurtinius žodžius nuo žodžių junginių. Antai Lašinytė (2007, 246) linksniniais dūriniais laiko tik kartu parašytus prūsų kalbos žodžius, turinčius abiejų dėmenų galūnes. Tuo tarpu J. H. Larsson (2010, 66–72) į kompozitų sąrašą įtraukia ir kartu, ir kai kuriuos atskirai užrašytus žodžius su pirmojo dėmens linksnio forma. Pastaruosius atvejus ji priskiria atskirai determinatyvinių kompozitų grupei (ang. *juxtapositions*), taip šiuos darinius atribodama nuo kamieninių dūrinių (plačiau žr. Larsson 2010, 66tt.). Vis dėlto, atribojant dūrinius nuo sintagmų, žodžių rašymas kartu ir atskirai negali būti svarus ir patikimas kriterijus. Jei kompozitais laikytume kartu parašytus prūsų kalbos žodžius su kaitomais dėmenimis *Buttastaws* III 73₉₋₁₀ ‚namų tėvas‘ (← *buttas* ‚namo‘ gen. sg. + *tāws* ‚tėvas‘ nom. sg.) ir *Galwasdelliks* III 77₅ ‚galvos dalis, t. y. pagrindinė dalis‘ (← *galwas* ‚galvos‘ gen. sg. + *delliks* ‚dalis, dalykas‘ nom. sg.), tuomet būtų galimà ir atskirai parašytų prūsų kalbos žodžių *Deiwas girsnan* III 99 ‚Dievo gyrimą‘ (← *Deiwas* ‚Dievo‘ gen. sg. + *girsnan* ‚gyrimą‘ acc. sg.) bei *kermenes maitāsnan* III 53₁₁ ‚kūno maitinimą‘ (← *kermenes* ‚kūno‘ gen. sg. + *maitāsnan* ‚maitinimą‘ acc. sg.) dūrybos interpretacija, nes visiems minėtiems žodžiams būdinga ta pati pirmojo dėmens linksnio forma. Kad prūsų kalbos daiktavardžio junginių su pirmuoju kilmininko formos žodžiu univerciacijos procesas galėjo būti prasidėjęs, matyti, pvz., iš kiekinio skaitvardžio *ains* (nom. sg. m.), atlikusio nežymimojo artikelio funkciją: prieš pr. *Buttastaws* ‚namo tėvas, šeimininkas‘ (← *buttas* ‚namo‘ gen. sg. n. ir *taws* ‚tėvas‘ nom. sg. m.) III 73₉₋₁₀ jis rodo ne pirmojo, o antrojo žodžio giminę ir linksnį. Arba iš rodomojo įvardžio *stai* nom. sg. f.: prieš pr. *Buttas Tapali* ‚buto lentelė‘ (← *buttas* ‚namo‘ gen. sg. n. ir *tapali* ‚lentelė‘ nom. sg. f.) III 85₁₆₋₁₇ jis irgi žymi antrojo moteriškosios giminės žodžio morfologines ypatybes¹³. Palyginimui, kaip vokiečių kalbos kamieninių ir linksninių dūrinių struktūros perteikiamos kitose baltų kalbose, peržiūrėtas XVI a. B. Vilento išversto Martyno Lūtherio Mažojo katekizmo (Enchiridiono)¹⁴ lietuviškas tekstas. Šio katekizmo vokiečių kalbos sudurti-

¹³ Panašių junginių katekizmuose užfiksuota kiek daugiau nei dešimt pavyzdžių.

¹⁴ TITUS – Bartholomäus Willent (Baltramiejus Vilentas), *Katekizmas*, 1579, <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/vilentas/vilen.htm> (2019 10 10).

niai daiktavardžiai, taip pat paliudyti ir III prūsų katekizme, į lietuvių kalbą visais atvejais verčiami sintagmomis su pirmuoju kilmininko linksnio žodžiu.

Šiame tyrime prūsų kalbos dūriniais laikomi tiek skyriumi, tiek ir kartu parašyti daiktavardžiai, kurių pirmajam žodžiui nebūdinga linksnio forma, bei sudurtiniai žodžiai su kirčiuotu pirmuoju dėmeniu, t. y. daiktavardžiai, atitinkantys kompozito apibrėžtį.

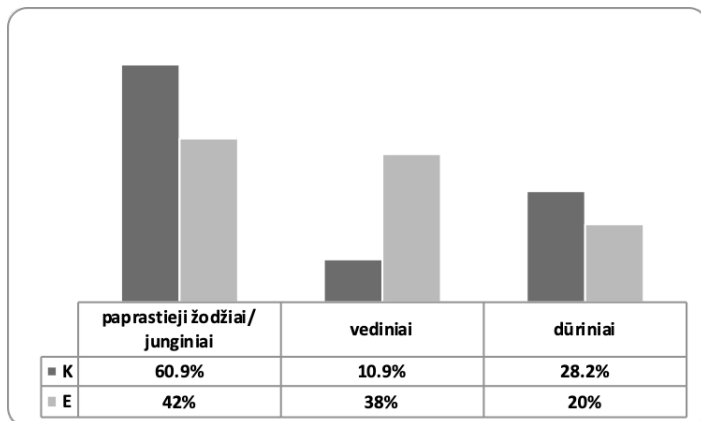
Kaip parodyta 2 diagramoje, dauguma vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių į prūsų kalbą verčiami žodžių junginiais ir itin retai paprastaisiais žodžiais, plg.:

vok. N+N dūrinys *Abend-mahl* ‚vakaro valgis, vakarienė‘ (← *Abend* ‚vakaras‘ + *Mahl* ‚valgis‘) <Abendmal> I 12₁₄ ir pr. žodžių junginys *betten eden* ‚t. p.‘ I 13₁₃;

vok. N+N-ung dūrinys *Kirche-n-ordn-ung* ‚Bažnyčios potvarkis‘ (← *Kirche-n* ‚Bažnyčių‘ gen. sg. + *Ord-n-ung* ‚potvarkis‘ ← *ordnen* ‚(su) tvarkyti‘) <Kirchen ordnung> I 2₂₇, II 2₂₇/ <Kirchenordnung> III 17₁₀ ir pr. žodžių junginys *kīrkis teikūsnan* ‚t. p.‘ III 17₂₀;

vok. A+N dūrinys *Jung-frauen* sg. ‚panos, dab. mergelės‘ (← *jung* ‚jaunos‘ + *Frauen* dat. sg. ‚poniai, moteriai‘) <Jungkfrauen> I 6₁₅ ir pr. paprastasis žodis (germ.) *jungkfrauen* acc. sg. ‚mergelė‘ I 7₁₅;

vok. N+N dūrinys *Pfarr-herrn* (dab. *Pfarr-herren*) pl. ‚pastoriai‘ (← *Pfarr* ‚parapija, klebonija‘ + *Herrn* pl. ‚vyrai, ponai‘) <Pfarherr> III 17₄ ir

2 pav. K ir E vokiškųjų dūrinių atitikmenys prūsų kalboje
(E duomenys imti iš: Stundžia 2008, 38)

pr. paprastasis žodis (germ.) *Predickerins*¹⁵ acc. pl. ‚pamokslininkus, klebonus‘ III 17₁₃₋₁₄.

Sudurtiniai prūsų kalbos atitikmenys būdingi kiek daugiau nei ketvirtadaliui vokiečių kalbos dūrinių, pvz.:

vok. N+N-*er* sintetinis dūrinys *Seel-sorg-er-n* (dab. *Seele-n-sorg-er-n*) dat. pl. ‚sielų ganytojams‘ (← *Seel(e)* ‚siela‘ + *Sorg-er-n* dat. pl. ‚ganytojams, rūpintojams‘) <Seelsorgern> III 86₁₃ ir pr. N+A dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *Dūs-ai-surga-wingi*¹⁶ (taisoma į *Dūsaisurgawingins*¹⁷) acc. pl. ‚siela besirūpinančiuosius‘ (← *dusi* ‚siela‘ + *surga-wingins* ‚besirūpinančiuosius‘ acc. pl.) III 87₁₄₋₁₅;

vok. V+N-*lein* dūrinys *Tauf-büch-lein* ‚krikšto knyga‘ (← *taufen* ‚krikštyti‘ + *Büch-lein* ‚knygelė‘ ← *Buch* ‚knyga‘) <Tauffbüchlein> III 17₉₋₁₀ ir pr. N+N dūrinys *Crixtisnā-laiskas* ‚t. p.‘ (← *crixtisna* ‚krikštijimas‘ + *laiskas* ‚knyga‘) III 17₁₉ arba pr. V+N dūrinys *Crixti-Lāiskas* ‚t. p.‘ (← *crixtitwi* ‚krikštyti‘ + *laiskas*) III 111₁₋₂;

vok. N+N dūrinys *Haus-vater* ‚namų tėvas, šeimininkas‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Vater* ‚tėvas‘) <Haußuatter> III 46₂ ir pr. N+N dūrinys *Butt-a-Tawas* ‚t. p.‘ (← *buttan* ‚namas‘ + IF *-a-* + *tāws* ‚tėvas‘) III 47₂ arba pr. N+N dūriniai *butt-e-tawas* ‚t. p.‘ (← *buttan* + IF *-e-* + *tāws*) III 39₁₁₋₁₂ ir *Butt-i-Tāws* ‚t. p.‘ (← *buttan* + IF *-i-* + *tāws*) III 27₃;

vok. A+N dūrinys *Ober-herr-n* (dab. *Ober-herr-en*) acc. pl. ‚vyresnybę, valdovus‘ (← *ober* ‚aukščiausiuosius, vyresniuosius‘ + *Herr-n* acc. pl. ‚vyrus, ponus‘) <Oberherrn> III 52₁₂ ir pr. Adv+A¹⁸ arba A+N¹⁹ dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *Aucktai-rikij-sk-an* acc. sg. ‚aukštuosius ponus, vyresnybę‘ (← **auktai* ‚aukštai, aukštas‘ + **rikiji-sk-an* ‚ponybę‘ acc. sg.) III 53₁₅;

vok. N+N-*er* sintetinis dūrinys *Haus-halt-er* ‚namų sargas, ūkvedys‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Halt-er* ‚laikytojas, turėtojas‘ ← *halten* ‚laikyti, turėti‘) <Haußhalter> III 86₃ ir pr. N+N dūrinys *But-sargs* ‚namų sargas‘ (← *buttan* ‚namas‘ + *sargs* ‚sargas‘) III 87₃;

vok. Prep+N dūrinys *Mit-erben* pl. ‚drauge veldėtojai, bendrapaveldėtojai‘ (← *mit* ‚su‘ + *Erben* pl. ‚paveldėtojai‘) <Miterben> III 116₅ ir pr.

¹⁵ Vok. *Pfarrherrn* III katekizme yra išverstas, tuo tarpu ankstesniųjų katekizmų pratarmėse esantis <pfarhern> I 2₃₀, II 2₃₀ vertimo į prūsų kalbą neturi.

¹⁶ J. H. Larsson (2010, 71) ši prūsų kalbos daiktavardį priskiria linksninių dūrinių grupei su pirmuoju nadininko linksnio dėmeniu, t. y. atitinkančiu Ndat.+N struktūrą.

¹⁷ Žr. Mažiulis 2013, 150.

¹⁸ Larsson (2010, 57) ši žodį laiko Adv+N tipo dūriniu.

¹⁹ Žr. Mažiulis 2013, 56.

- Adv+N dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *draugi-waldūnen* acc. sg. ‚drauge paveldėtoja‘ (← *draugi* ‚kartu, drauge‘ + *wald-ūn-en* ‚paveldėtoja‘ acc. sg.) III 117₆;
- vok. N+N-*er* dūrinys *Tag-löhn-er-n* (dab. *Tag-e-löhn-er-n*) dat. pl. ‚samdiniam, padiniams darbininkams‘ (← *Tag* ‚diena‘ + *Löhn-er-n* ‚algininkams‘ dat. pl. ← *Lohn* ‚alga‘) <Taglöhnern> III 94₅ ir pr. N+N dūrinys su antruoju priesaginiu dėmeniu *Deinā-alg-enika-mans* dat. pl. ‚t. p.‘ (← *deinan* ‚diena‘ acc. sg. + *alg-enika-mans* ‚samdiniam, algininkams‘ dat. pl.) III 95₆₋₇;
- vok. N+N dūrinys *Werk-zeug* ‚darbo įrankis‘ (← *Werk* ‚darbas‘ + *Zeug* ‚įrankis‘) <werckzeug> III 92₆ ir pr. N+N dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *dijl-a-pagaptin* acc. sg. ‚darbo įrankį‘ (← *dilas* ‚darbo‘ gen. sg. + IF *-a-* + *pa-gaptin* ‚įrankį‘ acc. sg.) III 93₇;
- vok. N+N dūrinys *Haus-herr-n* (dab. *Haus-herr-en*) dat. pl. ‚namų ponams‘ (← *Haus* ‚namas‘ + *Herr-n* dat. pl. ‚ponams‘) <Haußherrn> III 94₁₇ ir pr. N+N dūrinys *Butt-a-Rikians* ‚namų ponus‘ (← *buttan* ‚namas‘ + IF *-a-* + *rikijans* ‚ponus, viešpačius‘ acc. pl.) III 95₁₉;
- vok. Adv+N dūrinys *Wohl-tat* ‚geradarystė‘ (← *wohl* ‚gerai, puikiai‘ + *Tat* ‚veikimas, darbas‘ ← *tun* ‚daryti‘) <wollthat> III 84₁₁ ir pr. Adv+N dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *labb-a-segīsnan* acc. sg. ‚geradarybę‘ (← *labbai* ‚gerai‘ + IF *-a-* + *segī-sn-an* ‚darymą‘ acc. sg.) III 85₁₃₋₁₄;
- vok. Adv+N dūrinys *Wohl-gefallen* ‚malonumas, pasitenkinimas‘ (← *wohl* ‚gerai, puikiai‘ + *Gefallen* ‚malonumas, pasitenkinimas‘ ← *gefallen* ‚patikti‘) <wolgefallen> III 82₁₀ ir pr. Adv+N dūrinys su antruoju išvestiniu dėmeniu *labb-a-podingausnan* acc. sg. ‚gerą pamėgimą‘ (← *labbai* ‚gerai‘ + IF *-a-* + *podingau-sn-an* ‚pamėgimą‘ acc. sg.) III 83₁₂;
- vok. N+N-*er* dūrinys *Übel-tät-er* ‚pikta darantis, piktadaris‘ (← *Übel* ‚blogis, negerovė‘ + *Tät-er* ‚darytojas‘ ← *Tat* ‚veikla, poelgis, darbas‘ ← *tun* ‚daryti‘) <Vbeltheter> III 92₁ ir pr. Adv+N dūrinys su antruoju dalyviniu dėmeniu *warg-u-seggīentins* acc. pl. ‚piktai, blogai darančius‘ (← *wargai* ‚piktai, blogai‘ IF *-u-* + *seggī-ent-ins* ‚darančiuosius‘ acc. pl.) III 93₁₋₂;
- vok. N+N dūrinys *Ehe-frauen* pl. ‚santuokos moterys, sutuoktinės‘ (← *Ehe* ‚santuoka‘ + *Frauen* pl. ‚moterys, ponios‘) <Ehefrauen> III 92₁₀ ir pr. N+N dūrinys *Sallūb-i-gennāmans* dat. pl. ‚santuokos moterims‘ (← **salūbai*, **salūbu* ‚santuoka‘ + IF *-i-* + *gennāmans* ‚moterims‘ dat. pl.) III 93₁₁.

Kiek daugiau nei dešimtadalį vokiškų dūrinių atitinka prūsų kalbos žodžių vediniai, dažniausiai priesagų, pvz.:

vok. V+N dūriny *Beicht-vater* ‚nuodėmklausys‘ (← *beichten* ‚išpažinti nuodėmes‘ + *Vater* ‚tėvas‘) <Beichtuater> III 72₃ ir pr. priesagos *-ving-* vedinys *Klausī-wing-s* ‚t. p.‘ (← *klausiton* ‚klausyti‘) III 73₃;

vok. N+N-*er* dūriny *Wein-säuf-er* ‚girtuoklis‘ (← *Wein* ‚vynas‘ + *Säuf-er* ‚girtuoklis‘ ← *saufen* ‚gerti, maukti‘) <Weinseuffer> III 86₃₋₄, ir pr. priesagos *-il-* vedinys *rund-ijl-s* ‚t. p.‘ (plg. lie. *runduoti* ‚leisti stiklą aplink užgeriant‘) III 87₄;

vok. V+N dūriny *Erb-teil* ‚veldinys, paveldima turto dalis‘ (← *erben* ‚paveldėti‘ + *Teil* ‚dalis‘) <Erbtheyl> III 132₇ ir pr. priesagos *-sn-* vedinys *weldī-sn-an* acc. sg. ‚veldėjimą‘ (plg. lie. *veldėti*) III 133₈;

vok. N+N-*er* dūriny *Ehe-stand* ‚santuoka, santuokos padėtis‘ (← *Ehe* ‚santuoka‘ + *Stand* ‚padėtis, rangas‘ ← *stehen* ‚stovėti, būti‘) <Ehes-tandt> III 108₇, ir pr. priesagos *-isk-* vedinys *sallaūb-isk-an* ‚santuokos padėtį, santuoką‘ (← **salūbai*, **salūbu* ‚santuoka‘) III 109₇.

Katekizmuose tik vienas vokišką dūrinių atitinkantis žodis yra prūsų kalbos priešdėlio vedinys:

vok. Praep+N dūriny *Mit-erben* pl. ‚drauge veldėtojai, bendrapaveldėtojai‘ (← *mit* ‚su‘ + *Erben* pl. ‚paveldėtojai‘) <miterben> III 92₆ ir pr. priešdėlio *sen-* vedinys iš sudurtinio daiktavardžio *sen-draugi-wēldnikai* nom. pl. ‚t. p.‘ (← *sen-* ‚su-‘ + *draugi-wēld-nik-ai* ‚bendrapaveldėtojai‘ nom. pl.) III 93₈.

Kiek kitoks dūrinių atitikmenų santykis nustatytas Elbingo žodynyje: čia apie 42% vokiečių kalbos kompozitų atitinka paprastieji žodžiai ir paradigminiai vediniai, t. y. beveik pusantro karto mažiau nei katekizmų tekstuose, kuriuose vyrauja žodžių junginiai, o paprastieji žodžiai yra reti (žr. 2 diagramą). Kaip yra nustatęs Stundžia, prūsų kalbos vediniai ir dūriniai, atitinkantys vokiškuosius sudurtinius daiktavardžius, sudaro atitinkamai 38% ir 20% visų analizuotų žodynėlio žodžių (Stundžia 2009, 37–39). Katekizmuose prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių, atitinkančių vokiškuosius dūrinius yra 8% daugiau nei Elbingo žodynyje, tuo tarpu vedinių santykis abiejuose šaltiniuose skiriasi kelis kartus. Tačiau, lyginant abiejų šaltinių tyrimo duomenis, nereikėtų ignoruoti tarminių, chronologinių ir tekstologinių šių prūsų kalbos paminklų skirtumų (Stundžia 2009, 183). Pirmiausia, gretinami šaltiniai parašyti skirtingomis prūsų kalbos tarmėmis: Elbingo žodynėlis – Pamedės, o katekizmai – Sembos. Be to, abu paminklus nuo jų parengimo skiria keli šimtmečiai, o tai galėjo nulemti, kad žodynėlio leksika buvo mažiau paveikta vokiečių kalbos negu prūsų katekizmų tekstai. Elbingo

žodynėlis yra mažesnės apimties nei katekizmai, tačiau jame registruota leksika žymi skirtingas gyvenimo realijas, taip pat ir šiame rankraštyje užfiksuoti prūsų kalbos dūriniai reprezentuoja įvairesnę darybinę struktūrą. Tuo tarpu XVI a. katekizmai yra spausdinti religinio pobūdžio tekstai, išversti iš vokiečių kalbos laikantis pažodinio vertimo strategijos, todėl vokiečių kalbos įtaka prūsų kalbai, įskaitant ir žodžių darybą, juose galėjo pasireikšti daug stipriau. Neatmestina, kad minėtos aplinkybės bent iš dalies galėjo nulemti vokiečių kalbos dūrinių atitikmenų prūsų kalboje skirtumus, konstatuotus lygintuose šaltiniuose.

5. Išvados

1. Didžiąją prūsų katekizmuose užfiksuotų vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių dalį, kaip ir E, sudaro dariniai su abiem daiktavardiniais dėmenimis. Žymiai mažiau rasta kompozitų, kurių pirmasis dėmuo yra veiksmazodis ar kita (nekaitoma) kalbos dalis. Katekizmuose negausią grupę sudaro A+N tipo žodžiai, tuo tarpu E šių dūrinių randama beveik triskart daugiau. Vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių su pirmuoju kitų kalbos dalių dėmeniu skaičius katekizmų tekstuose ir E įvairuoja: nuo 1,3% E iki 6,1% katekizmuose.
2. Palyginus prūsų katekizmų ir E tyrimų duomenis, konstatuota, kad beveik visi šaltiniuose užfiksuoti vokiečių kalbos sudurtiniai daiktavardžiai yra determinatyviniai dūriniai, ir tik keli žodžiai priskiriami valdomiesiems kompozitams. Katekizmuose kitokio tipo dūrinių neaptikta nė vieno pavyzdžio, tačiau E, tiesa, labai mažai, rasta ir posesyvinių kompozitų. Pastarieji žodžiai, paliudyti tik E, labiau būdingi šnekamajai kalbai, o ne religiniams tekstams.
3. Paprastai katekizmų dvikalbiuose tekstuose esantys vokiečių kalbos dūriniai į prūsų kalbą verčiami žodžių junginiais ir labai retai paprastaisiais žodžiais. Kiek daugiau nei 28% prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių atitinka vokiškuosius kompozitus, tuo tarpu vediniai, atitinkantys dūrinius, yra daug retesni ir sudaro apie dešimtadalį analizuotų daiktavardžių. Kiek kitoks vokiečių kalbos dūrinių atitikmenų pasiskirstymas nustatytas E, kuriame atvejų, kai vokiečių kalbos dūrybą atitinka prūsų kalboje paprastieji žodžiai, žodžių junginiai ar dūriniai, yra mažiau, tuo tarpu vedinių konstatuota triskart daugiau nei katekizmų tekstuose. Toks kiekybinis vokiečių kalbos dūrinių atitikmenų pasiskirstymas sietinas su šaltinių tematika, tekstų apimtimi bei vokiečių kalbos įtaka prūsų kalbai skirtingų laikotarpių šaltiniuose.

DEUTSCHE SUBSTANTIVKOMPOSITA UND IHRE ENTSPRECHUNGEN IN ALTPREUSSISCHEN KATECHISMEN DES 16. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die deutschen Substantivkomposita in den drei Auflagen der altpreußischen Katechismen aus dem 16. Jahrhundert beschrieben. Die unternommene Wortbildungsanalyse umfasst zwei Klassifizierungen von deutschen Komposita, die mit 65 Beispielen in den Texten der Katechismen belegt sind. Der ersten Gruppe werden Zusammensetzungen nach der Wortart und den morphologischen Eigenschaften ihrer Erstglieder zugeordnet. Die zweite Gruppierung der deutschen Wörter bilden Komposita nach der syntaktisch-semantischen Charakteristik ihrer Konstituenten, wobei versucht wird, die Wortbildungsstruktur der zusammengesetzten Substantive zu erschließen. Des Weiteren wurde eine Untersuchung unternommen, die sich mit den Wortbildungsmustern befasst, welchen die deutschen Komposita in den altpreußischen Texten der Katechismen entsprechen. Anschließend werden die Daten der Wortbildungsanalyse aus den Katechismen und dem Elbinger Vokabular untereinander verglichen.

Aus der Wortanalyse der deutschen zusammengesetzten Nomina in den altpreußischen Katechismen ergibt sich, dass Komposita mit zwei substantivischen Gliedern den größten Teil der untersuchten Wörter bilden. Substantivkomposita mit einer verbalen oder adjektivischen Konstituente oder Zusammensetzungen, deren Erstglieder andere Wortarten zeigen, stellen eher eine Seltenheit dar.

Was die syntaktisch-semantische Charakteristik der Konstituenten betrifft, so kommen Determinativkomposita am häufigsten vor. Viel seltener sind Rektionskomposita anzutreffen. Darüber hinaus wurden keine deutschen Possessiv- und Kopulativkomposita in den Katechismen festgestellt.

Die deutschen Komposita sind meistens im altpreußischen Text der Katechismen durch Wortgruppen und viel seltener durch Simplizia vertreten. Die Wörter, die in beiden Sprachen Komposita sind, machen etwa 28% der untersuchten Lexik aus. Altpreußische Ableitungen, die deutschen zusammengesetzten Substantiven entsprechen, sind dagegen nur mit wenigen Beispielen dokumentiert.

SUTRUMPINIMAI

A – *adjectivum*, būdvardis
acc. – *accusativus*, galininkas
Adv – *adverbium*, prieveiksmis
dat. – *dativus*, naudininkas

E – Elbingo žodynėlis
f. – *femininum*, moteriškosios giminės
gen. – *genitivus*, kilmininkas
germ. – germanizmas
IF – *interfixus*, interfiksas, jungiamasis elementas
K – katekizmas (-ai)
Kt – kitos (nekaitomos) kalbos dalys
m. – *masculinum*, vyriškosios giminės
N – *nomen*, daiktavardis
n. – *neutrum*, bevardės giminės
nom. – *nominativus*, vardininkas
Num – *numerale*, skaitvardis
pl. – *pluralis*, daugiskaita
part. praet. – *participium praeteriti*, būtojo laiko dalyvis
Prp – *prepositio*, prielinksnis
sg. – *singularis*, vienaskaita
V – *verbum*, veiksmožodis
vok. – vokiečių kalba (-os)

ŠALTINIAI

Duden 7: Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 2001.

DWB – Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch* 1–16, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1854–1961, <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (2019 10 05).

Mažiulis, Vytautas 1981, *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Mokslas.

Mažiulis, Vytautas 2013, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* (antrasis pataisytas ir papildytas leidimas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Trautmann, Reinhold 1910, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung. Texte, Grammatik, Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Willent, Bartholomäus (Baltramiejus Vilentas) 1579, Katekizmas, in *TITUS*, <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/vilentas/vilen.htm> (2019 10 15).

LITERATŪRA

Jarmalavičius, Dalius 2014, *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraščiuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*, Humanitarinių mokslų disertacija, Vilniaus universitetas.

Jarmalavičius, Dalius, Bonifacas Stundžia 2015, Morphologische und semantisch-syntaktische Strukturen deutscher, altpreußischer und litauischer Komposita des 15.–18. Jh.s, in Stephan Keesler, Artūras Judžentis (eds.), *Contributions to Morphology and*

Syntax. Proceedings of the Fourth Greifswald University Conference on Baltic Languages, Berlin: Logos Verlag, 231–248.

Larsson, Helena Jenny 2010, *Nominal compounds in Old Prussian*, Stockholm: Memento.

Lašinytė, Benita 2007, Prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių kilmės klausimu, *Baltistica* 42(2), 243–259.

Müller, Peter O. 2015, Historical word-formation in German, in Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* 3, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1867–1913.

Petit, Daniel 2018, Das altpreußische Enchiridion (1561) als Spiegel der sprachlichen Verhältnisse in Ostpreußen im 16. Jahrhundert, in Christoph König, Marcel Lepper (Hrsg.), *Geschichte der Germanistik. Historische Zeitschrift für Philologien* 53/54, Göttingen: Wallstein Verlag, 33–54.

Petkūnas, Darius 2018, Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje, *Senoji Lietuvos literatūra* 45, 15–38.

Rinkevičius, Vytautas 2015, *Prūsistikos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Stundžia, Bonifacas 2008, Keliakalbių senųjų žodynų tyrimo metodologijos klausimu: Elbingo žodynėlio sudurtiniai daiktavardžiai, *Baltiské jazyky v proměnach metod*, Brno: Masarykova univerzita, 31–46.

Stundžia, Bonifacas 2009, Sostavnye suščestvitel'nye v Ėlbingskom slovarike, *Balto-slavjanskie issledovanija* 18, 183–204.

Trautmann, Reinhold 1910, *Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wegera, Klaus Peter, Heinz Peter Prell 2000, Wortbildung des Frühneuhochdeutschen, in Armin Burkhardt, Hugo Steger, Herbert Ernst Wiegand (eds.), *Sprachgeschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 2, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1594–1605.

Zieseimer, Walther 1920, Zum deutschen Teil des Elbinger Vocabulars, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 44, 138–146.

Dalius JARMALAVIČIUS

Užsienio kalbų institutas

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01131 Vilnius

Lithuania

[dalius.jarmalavicius@flf.vu.lt]